

Wiktor Hołubko

Львівський національний університет імені Івана Франка
(Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine)
e-mail: vholubko@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-9040-4516

DOI: 10.15290/mhi.2021.20.02.09

Model państwa ukraińskiego w koncepcjach prawicowych środowisk politycznych okresu międzywojennego

ABSTRAKT

Po I wojnie światowej zaszły duże zmiany we wszystkich dziedzinach życia społeczeństwa: gospodarce, stosunkach politycznych, ideologii, kulturze. Różniły się w różnych państwach, ale miały wspólną cechę: jak najszybsze osiągnięcie stabilności. Demoliberalne metody rządów państw okazały się nieskuteczne, co powodowało nastroje totalitarne i autorytarne. Poszukiwano nowych koncepcji ustrojów państwowych, które miałyby zapewnić przeprowadzenie reform i zabezpieczyć sprawne funkcjonowanie aparatu państwowego. Predestynowane do takich zachowań były państwa – zwycięzcy lub niemogące pokonać kryzysu. Ukraina, która odzyskała niepodległość, w latach 1917–1920 ją straciła. W środowiskach elit politycznych poszukiwano winnych. Przede wszystkim ostrą krytykę skierowano w stronę byłych przywódców Ukraińskiej Republiki Ludowej ze środowisk prawicowych. Zarzucano im, że powołany przez nich model państwa w kształcie demokratycznej republiki okazał się niewitalny i przyczynił się do utraty niepodległości narodowej. Jako alternatywę podawano wizję przyszłego państwa ukraińskiego wzorowaną na totalitarnych lub autorytarnych modelach ustrojów państwowych, które ugruntowały się w poszczególnych krajach europejskich i ujawniły swoją efektywność w neutralizacji ruchu komunistycznego, umocnieniu pozycji aparatu państwowego i jego arbitralności. Teoretyczne uzasadnienie tej koncepcji znaleziono w opracowaniach polityków prawicoworadykalnych i konserwatywnych – D. Doncowa, M. Sciborskiego, W. Lipińskiego, W. Kuczabskiego, O. Nazaruka i innych. Model państwa ukraińskiego w ujęciu prawicowych środowisk politycznych okresu międzywojennego generalnie dążył w kierunku ówczesnej europejskiej myśli politycznej, z tą jednak różnicą, że priorytetem była kwestia restytucji niepodległości.

ABSTRACT**The Model of the Ukrainian State in the Concept of the Right-wing Political Environment of the Interwar Period**

The changes that took place at the end of the First World War significantly affected all spheres of society: economic, political relations, ideology, and culture. They took place in almost every state and, despite the differences in their course, had one thing in common: the desire of political elites to achieve stability as soon as possible. The democratic and liberal methods of governance that governments tried to use to meet this challenge proved ineffective. As a result, totalitarian and authoritarian sentiments intensified in political thought at the time. They manifested themselves in a search for new concepts of state systems that would guarantee rapid success in carrying out reforms and ensure the proper functioning of the entire state apparatus for the benefit of society. The most suitable ground for their establishment and implementation was in those European states that had lost the war or failed to overcome economic recession and political instability. Having restored its statehood in 1917–1920, Ukraine then lost it. Among its political elites, active debate erupted over the question of who was to blame. Leaders of the Ukrainian People's Republic were severely criticized by right-wing circles, who accused them of making the democratic republic model of the state unviable, which resulted in the loss of national independence. As an alternative, they formulated their own vision of the future Ukrainian state that included totalitarian or authoritarian models of government, which were brought established in a number of European countries and proved effective in neutralizing the communist movement, strengthening the state apparatus and playing the part of main arbiter in the life of society. Theoretical substantiations of these concepts were reflected in the works of right-wing radical and conservative politicians – Dontsov, Stsiborsky, Lypynsky, Kuchabsky, and Nazaruk. The model of the Ukrainian state in the vision of the right-wing political circles of the interwar period generally reflected the tendencies of European political ideas at that time, with the difference that the issue of restoring its independence remained a priority.

Słowa kluczowe: republika demokratyczna, totalitaryzm, konserwatyizm, system państwowy, Ukraina

Key words: democratic republic, monarchy, totalitarianism, conservatism, state system, Ukraine

Porażka państwowości ukraińskiej z lat 1917–1920 spowodowała głęboki kryzys ideologiczny w polityce ukraińskiej. Na terenach radzieckiej Ukrainy pod

rządami rosyjskich bolszewików minimalne przejawy opozycji reżimu było konsekwentnie eliminowane.

Najważniejszym zagadnieniem polityków ukraińskich ośrodków politycznych było wypracowanie strategii wyzwolenia spod okupacji ziem ukraińskich i reaktywowanie niepodległego państwa ukraińskiego. Było to ewidentne. Natomiast w kwestiach dotyczących taktyki osiągnięcia tego celu i modelu przyszłego państwa toczyły się burzliwe dyskusje.

Tuż po porażce Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) w 1920 r. w obozie jej byłych przywódców rozpoczęły się spory, kto doprowadził do tej katastrofy. Ostrą krytykę skierowano przede wszystkim w stronę jej czołowych działaczy, którzy według oponentów najbardziej zawinili. Przy tym krytyka dotyczyła ich personalnych możliwości państwowotwórczych i błędnego modelu państwa, którą pragnęli zrealizować w postaci URL. Przełomowymi w sensie formułowania zasad ustrojowych odrodzonego w przyszłości państwa ukraińskiego były lata 20. XX w. Środowiska prawicowe krytykowały demoliberalizm przywódców URL, którzy przyczynili się, ich zdaniem, socjaldemokratycznymi eksperymentami do upadku ukraińskiej państwowości, ponieważ wykorzystywali szkodliwe dla sprawy ukraińskiej zasady programowe, jak: federalizm, pacyfizm i socjalistyczny internacjonalizm¹. W swej krytyce często powoływali się na współczesne im europejskie trendy polityczne z nasilającymi się tendencjami autorytaryzmu, który wykazywał zdolność przeciwstawiania się bolszewizmowi oraz zapewnił państwom stabilność gospodarczą, a zwłaszcza polityczną. Ta ostatnia okazała się bardzo ważnym argumentem prawicowych polityków ukraińskich, ponieważ pragnęli udowodnić, iż ustrój państwowy powstały na zasadach demoliberalizmu nie nadaje się do budowy państwa ukraińskiego, wręcz odwrotnie jest dla niego szkodliwy.

Prawicowokonserwatywne środowisko nie było jednolite w sensie ideowym, tym bardziej organizacyjnym, chociaż solidarnie zwalczało polityków byłych rządów ukraińskich z czasów rewolucji lat 1917–1920. W ukraińskiej literaturze przedmiotu utarło się przekonanie, iż było to reakcją młodej generacji polityków obarczających swoich poprzedników tym, że przez swoją niekonsekwencję, ubóstwo intelektualne, które kojarzyło się z ich zapatrywaniem na liberalne socjalistyczne doktryny w rosyjskim wydaniu, zaprzepaścili państwo ukraińskie².

¹ О. Баган, *Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХХ ст., [w:] Д. Донцов, Твори, т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці, Львів 2001, s. 47.*

² Zob. А. Кентій, *Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 роках: короткий нарис, Київ 1998; А. Кентій, Нариси з історії Організації українських націоналістів (1929–1941), Київ 1998; І. Гаврилів, Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність, Львів 2012; В. В'ятрович, Проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920–1950-х рр. [w:] Український визвольний рух, Львів 2007, s. 125–137; О.Ю. Зайцев, *Націоналізм і національна демократія: проблеми конфлікту (1920–1930-ті рр., „Сучасність” 1994, nr 2, s. 70–76.**

W części jest ten zarzut uzasadniony, chociaż nie zawsze krytykami byli wyłącznie oni. Należy zauważyć, że pierwszymi krytykami ukraińskich działaczy okresu rewolucji były osoby z ich rodzimego środowiska. Byli to politycy piastujący w owych czasach dość odpowiedzialne stanowiska w wojsku, administracji, ale zrezygnowali z nich z powodów ideowych lub politycznych. Na przykład komendant Strzelców siczowych płk. Jewhen Konowalec (1891–1938), przywódca Ukraińskiej Wojskowej Organizacji (UWO), a od 1929 r. przewodnik Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) w swoich wspomnieniach napisanych po upadku URL zanotował: „najbardziej rozczarowaliśmy się w naszej wierze w przywódców ówczesnego ukraińskiego ruchu rewolucyjnego”³. Odrzucał także współpracę z byłymi działaczami URL, którzy „nie mają żadnego poparcia i politycznie zupełnie zbankrutowani”⁴.

Pierwszym poważnym krytykiem liberalno-demokratycznej doktryny przywódców URL był Dmytro Doncow (1883–1973)⁵. Rozpoczął karierę polityczną jako socjaldemokrata, a nawet sympatyk marksizmu, ale tuż przed wybuchem I wojny światowej zerwał z tym środowiskiem i zaczął współpracę z konserwatystami. Po przyjeździe na początku 1918 r. do Kijowa dołączył do Ukraińskiej Partii Chliborobów-Demokratów reprezentującej ziemiaństwo i zamożne chłopstwo. Jej przewodnikiem ideowym był Wiaczysław (Wacław) Lipiński (1882–1931). Partia poparła zamach stanu, który doprowadził do upadku 29 kwietnia 1918 r. reżimu URL i ustanowienia autorytarnych rządów hetmana Pawła Skoropadskiego. Należy zaznaczyć, iż Lipiński i Doncow, formalnie należący do prawicowego nurtu politycznego, mieli zróżnicowane poglądy wobec roli hetmana Skoropadskiego w procesie państwowotwórczym Ukrainy. Dla pierwszego Skoropadski reprezentował legalną tradycję dawnego rodu hetmańskiego i miał połączyć rozerwaną tradycję państwowości kozackiej Ukrainy z powstałym w wyniku zamachu stanu ukraińskim państwem. Natomiast Doncow nie bardzo zważał na legalność i skupiał uwagę na tym, że hetman, pełniąc rolę „ukraińskiego Bonapartego” zapewni przejście od chaosu rewolucji do stabilnego ustroju państwowego. Za czasów rządów hetmana Skoropadskiego (29 kwietnia – 14 grudnia 1918) obejmował urząd dyrektora ukraińskiej agencji telegraficznej, po czym wyjechał do Szwajcarii, gdzie w latach 1919–1921 kierował oddziałem prasy i informacji misji dyplomatycznej URL w Bernie. Właśnie wspomniane wyżej postacie odegrały początkowo rolę kluczową w stanowieniu nowej ideologii ruchu ukraińskiego, wyraźnie dystansującego się od zasad liberalno-demokratycznych reprezentowanych w dawnej URL, z tą jednak różnicą,

3 Є. Коновалець, *Причинки до історії української революції*, Прага 1928, s. 2.

4 Є. Бачина-Бачинський, *Щоденник із Женеви*, [w:] *Життя і смерть полковника Коновальця*, Львів 1993, s. 161.

5 Zob. М. Сосновський, *Дмитро Донцов: політичний портрет*, Нью-Йорк, Торонто 1974; О. Баган, *Поміж містикою і політикою: Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї пол. XX ст.*, Київ 2008.

że w przeciwieństwie do Doncowa i Lipińskiego, Konowalec nie był teoretykiem, a raczej praktykiem wzmacniającego się nurtu nacjonalistycznego. Właśnie on stał na czele powstałej w połowie 1920 r. UW, której celem było kontynuowanie zbrojnej walki za niepodległość i integralność państwa ukraińskiego. Ten postulat znalazł odzwierciedlenie w jej pierwszym programie z 1923 r.⁶ Nie poruszał on zagadnień ustrojowych przyszłego państwa.

Największy wpływ na ukraińską myśl polityczną okresu międzywojennego miał D. Doncow, twórca doktryny „integralnego” nacjonalizmu. Chociaż jej sednem jest „idea narodowa”, to podał on także szkic modelu państwa ukraińskiego⁷. Tu należy zauważyć, iż kwestia ustroju państwowego i społecznego była dla niego rzeczą drugorzędną i podporządkowana jednemu celowi – niepodległości narodu ukraińskiego. Więc dla D. Doncowa dobry był ten model państwa, który zapewnia jego osiągnięcie⁸. Wszak D. Doncow nie był zwolennikiem ustroju demokratyczno-parlamentarnego. Uważał, że pasuje on w Wielkiej Brytanii z wypracowaną przez wieki wysoką kulturą polityczną, dwupartyjnym systemem, który gwarantuje parlamentaryzm bez dewiacji, lecz tylko tymczasowo. Według niego dla Ukrainy ów model był nieodpowiedni, ponieważ jest stale zagrożony ze strony potężnych sąsiadów, ma mocno rozwinięte regionalizmy i niewyrobioną kulturę polityczną. To wszystko potrzebuje silnej personifikowanej władzy, której nie jest w stanie zapewnić demokracja parlamentarna. Odrzucał również model monarchiczny ze względu na brak na Ukrainie dynastii. Doncow skłonny był uważać za bardziej stosowną dla realiów ukraińskich republikę prezydencką wzorowaną na USA i to tylko po stabilizacji jej bytu państwowego tak wewnętrznego, jak międzynarodowego. Twierdził, że w okresie porewolucyjnym najbardziej odpowiedni do realiów ukraińskich jest „cezaryzm” („napoleonizm”) traktowany jako dyktatura wodza, która opanuje rewolucyjny chaos⁹. Znalazło to odbicie w jego wizji modelu przyszłego państwa ukraińskiego. Dla D. Doncowa model państwa miał znaczenie drugorzędne. Większą uwagę zwracał na jego ustrój społeczno-polityczny. W opracowaniu *Duch naszej przeszłości* sformułował ideał ustroju państwowego Ukrainy. Miał on opierać się na zasadach zhierarchizowanego społeczeństwa, czyli kast. To znaczy, że każda kasta miała pełnić tylko jej powierzona funkcję. Na szczycie tej hierarchii usytuowała się „kasta władców”, której funkcja polegała na panowaniu (rządzeniu). Duży wpływ na D. Doncowa, jak również na ukraińskie praworadykalne środowiska polityczne, miał włoski faszizm. Po porażce rewolucji 1917–1920 pravicowi politycy ukraińscy dopatrywali się w nim wzorca zwycięstwa ruchu

6 З. Книш, *На повні крила!*, Торонто 1970, s. 80.

7 Д. Донцов, *Підстави нашої політики*, Відень 1921; Д. Донцов, *Націоналізм*, Львів 1926; idem, *Дух нашої давнини*, Мюнхен-Монреаль 1951.

8 Д. Донцов, *Пансько-мужицький центавр і неомонархізм*, „Літературно-науковий вістник” 1925, nr 4, s. 360.

9 Ibidem, s. 361-364.

nacjonalistycznego, który uratował Włochy od komunizmu, nadał impetu ich odrodzeniu i był zdrową reakcją społeczeństwa na tymczasowy zanik aparatu państwowego. Doncow stwierdzał, że ukraińscy socjaldemokraci, chociaż stali na czele odrodzonego państwa, nie byli w stanie zaproponować społeczeństwu prostych i klarownych dla szerokich rzesz celów i najważniejszej wśród nich – drogi do niepodległości. Formalnie ją popierając, przez swoje zafascynowanie doktryną socjalistyczną zmarnowali szansę jej realizowania¹⁰.

Doktryna Doncowa wywarła ogromny wpływ na ideologię OUN powstałej w 1929 r. z ugrupowań nacjonalistycznych, w tym i UWOW. Na pierwszym ustawodawczym kongresie, 28 stycznia – 2 lutego 1929 r., uchwaliła programowe dokumenty, w których w zasadzie nie odbiegała od wizji ustroju państwowego Ukrainy określonego w pracach Doncowa ale je nieco skonkretyzowała. Forma ustroju według postanowień kongresu miała ukształtować się nie od razu, a w toku walki za niepodległość. W tym przejściowym okresie miała przybrać formę narodowej dyktatury, a całość władzy w państwie skoncentrować się w ręku jej przywódcy, który w tym czasie ma stworzyć warunki dla powołania wyższych organów ustawodawczych reprezentujących stany społeczne, lecz z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych regionów, które wejdą do państwa ukraińskiego. Ukraina miała być republiką na czele z parlamentem i głową państwa, która powołuje władzę wykonawczą, odpowiedzialną przed głową państwa i parlamentem. Ustrój administracyjny miał opierać się na samorządzie terytorialnym¹¹. Z powyższego wynika, że na początku swej działalności OUN nie miała precyzyjnie opracowanego programu dotyczącego modelu przyszłego ustroju państwowego Ukrainy. Można stwierdzać wpływ w tej dziedzinie wzorców modelu włoskiego państwa faszystowskiego. To znaczy OUN, formalnie deklarując ustrój republikański, przewidywała, że w przyszłości Ukraina zaprowadzi u siebie dyktaturę narodową. Ta ostatnia miała zapewnić zdobycie niepodległości, utrwalić ją i „wydrzeć z chaosu”, jak to uczynił we Włoszech Mussolini.

Tendencje autorytarne w prawicowej, zwłaszcza nacjonalistycznej ukraińskiej myśli politycznej nasiliły się w latach 30. XX w. Związano to ze wzmocnieniem totalitarnych reżimów w Europie – Włoszech, Niemczech, zwycięstwo nad prokomunistycznymi reżimem w Hiszpanii, nasilanie się autorytaryzmu w innych państwach europejskich – na Węgrzech, w Rumunii, Polsce. Administracje tych państw wykazały swoją efektywność w zwalczaniu kryzysu gospodarczego i niestabilności politycznej. Podsumowanie nacjonalistycznej wizji modelu przyszłego państwa ukraińskiego podano w opracowaniu jednego z czołowych ideologów OUN Mykoły Sciborskiego (1897–1941) *Nacjokracja* (Paryż 1935),

¹⁰ І. Вдовичин, *Свобода особи в правій українській політичній думці (20-30 рр. XX ст.)*, Івано-Франківськ 2010, s. 41.

¹¹ *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.* (Збірник документів), Видання Закордонних Частин ОУН 1955, s. 6.

w którym zaprezentowano ukraiński model totalitaryzmu. Terminem „nacjokracja” określono reżim panowania narodu („nacji”) we własnym państwie, który się urzeczywistnia przez władzę wszystkich stanów społecznych połączonych według ich zawodowych kwalifikacji przez państwowe przedstawicielskie organa władzy. Głową państwa miał być wybrany przez Narodowe Zgromadzenie Wódz, w ręku którego koncentrowała się władza. Przewidywano powoływanie lokalnych organów samorządowych, wybory organu ustawodawczego – Rady Państwowej, kandydatów do której zgłaszały związki zawodowe, tak zwane syndykaty, lecz pod kontrolą państwa. Natomiast nie przewidywano funkcjonowania partii politycznych. Ponieważ jedyną panującą ideologią w państwie będzie nacjonalizm, to rolę przewodnią będzie miała OUN. Stąd tuż przed wybuchem wojny jej działacze otwarcie mianowali swój nacjonalizm totalitarnym i autorytarnym¹². Jesienią 1939 r. Sciborski napisał projekt konstytucji Ukrainy, w którym proklamowano, że „Ukraina jest suwerennym, autorytarnym, totalitarnym zawodowo-stanowym państwem, które mianuje się Ukraińskie Państwo”¹³. Ukraina miała być republiką z trójpodziałem władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądową. Władza ustawodawcza, według projektu, należała do Rady Państwowej pochodzącej z wyborów. Głowa państwa jednocześnie jest szefem rządu, korzysta z prawa inicjatywy ustawodawczej i reprezentuje władzę wykonawczą w państwie. Stosownie do podziałów terytorialnych przewidywano, że państwo będzie podzielone na jednostki samorządowe pochodzące z wyborów powszechnych, bezpośrednich, równych i tajnych¹⁴. Ukraina miała być państwem monoetnicznym. Osiągnąć ten cel można było różnymi środkami – moralnymi, politycznymi, gospodarczymi i w drodze asymilacji mniejszości narodowych.

¹² О. Зайцев, *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, Київ 2013, s. 268.

¹³ *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН)*, упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко, т. 7, Київ 2002, s. 8.

¹⁴ М. Сціборський, *Націократія*, Париж 1935, s. 117.

¹⁵ Władysław (Wacław) Lipiński urodził się w polskiej rodzinie szlacheckiej na Wołyniu. Po ukończeniu gimnazjum w Kijowie służył w pułku dragonów w Krzemieńcu. Studiował rolnictwo, filozofię i historię na Uniwersytetach Jagiellońskim w Krakowie i Genewskim. W 1908 r. powrócił na Ukrainę i zamieszkał niedaleko Humania, gdzie zajmował się pracą naukową. Napisał wiele prac z dziejów Ukrainy XVI–XVII w. Przed wybuchem I wojny światowej przyłączył się do ukraińskiego ruchu narodowego. W 1912 r. był inicjatorem utworzenia Ukraińskiego Komitetu Informacyjnego, który miał na celu propagandę za granicą niepodległości Ukrainy. Po wybuchu wojny został zmobilizowany do armii carskiej, lecz ze względów zdrowotnych służbę odbywał jako oficer w jednostce zapasowej. Po upadku caratu w marcu 1917 r. brał czynny udział w ukraińskim życiu politycznym. Reprezentował jego nurt konserwatywny. Po porażce rewolucji ukraińskiej pozostał na emigracji w Austrii i Niemczech. Kontynuował działalność naukową i polityczną (*Zob. В'ячеслав Липинський — ідеолог українського державотворення: Зб. наук. праць*, ред. Б. Ярош, Луцьк, 2001; Ю. Римаренко *Липинський В'ячеслав*, [w:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, ред. Ю. І. Римаренко, Київ 1996, s. 856-858.

Z gruntowną krytyką tego modelu wystąpił Wiaczesław (Wacław) Lipiński¹⁵. W latach 1919–1926 napisał wiele artykułów, m.in. *Łysty do bratiw-chliborobiw (Pisma do braci-rolników)*¹⁶. Reprezentował konserwatywny nurt pravicowych środowisk ukraińskich. W czasie rządów na Ukrainie hetmana Pawła Skoropadskiego ideowo zbliżył się z Doncowem. Ale już na emigracji od początku lat 20. XX w. dystansował się od niego. Powodem były rozbieżności w stosunku do Rosji. Doncow uważał, że Ukraina nie może mieć żadnych stosunków z Rosją bądź „białą” bądź „czerwoną”, ponieważ jest jej odwiecznym wrogiem. Natomiast Lipiński twierdził, iż prawdziwe państwowotwórcze jednostki właśnie znajdują się w ich środowisku, ale tak długo były powiązane z Rosją, iż nie sposób od razu ich wyrzucić, jak proponowali radykalnie nastawieni „niepodległościowcy” z obozu URL. W odróżnieniu od nich uważał, że niepodległe państwo ukraińskie trzeba budować nie ograniczając się wąskimi etnicznymi kryteriami, a połączyć ukraińską ideę narodową z państwową. Lipiński sformułował koncepcję państwa-narodu i potrzebę tworzenia politycznej ukraińskiej nacji (narodu). Dowodził, iż odrębny język, własna kultura, wspólne zamieszkiwanie określonego terytorium jeszcze nie tworzy narodu. Narodem staje się tylko ta wspólnota, która posiada państwo. Lipiński bardzo ostro oceniał polityków, którzy stali u steru URL. Zarzucał im wciągnięcie do procesu tworzenia państwa ukraińskiego partyjnej rewalizacji, co zdeterminowało jego porażkę. Bardzo krytycznie oceniał ich kwalifikacje w zarządzaniu państwem. Uważał, że sprostać temu wezwaniu może warstwa przewodnia, czyli arystokracja. Jego poglądy były podobne do etatyzmu nacjonalizmu, z tą jednak różnicą, że rządząca elita, według niego, miała opierać się na tradycji historycznej i w ten sposób zapewnić ciągłość i legalność władzy w państwie. Za najodpowiedniejszą formę ustroju państwa uważał konstytucyjną monarchię, a konkretnie dla Ukrainy – hetmanat na czele z dziedzicznym hetmanem. Według niego, tylko taka forma ustroju może skonsolidować społeczeństwo, a nie hasła demokratyczne, które niosą chaos. Ostatecznie wizja przyszłego państwa ukraińskiego znalazła odzwierciedlenie w programowym dokumencie tego środowiska Konstytucyjne podstawy Ukraińskiego Państwa w świetle programowych zasad ruchu hetmańskiego¹⁷. Uwzględniał on teoretyczne opracowania koncepcji Lipińskiego o „ukraińskiej pracującej dziedzicznej monarchii” i po odzyskaniu niepodległości miał być projektem monarchicznego państwa. Jego twórcy, śladem Lipińskiego, twierdzili, że państwo ukraińskie ma być dziełem sfer przewodnich z różnych warstw społecznych: najlepszych rolników, inteligencji, robotników, wojskowych, uczonych, kupców, przemysłowców, urzędników, którzy świadomie służą interesom

¹⁶ В. Липинський, *Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму*, Відень 1926.

¹⁷ *Конституційні основи Української Держави у світлі програмових засад гетьманського руху*, <http://uncp.soskin.info/material.php?pokaz=606> (12.08.2021).

narodu. Hetman jako dziedziczny monarcha reprezentuje państwo i uosabia jego autorytet. Wspólnie z hetmanem sprawami państwa i społecznymi kieruje arystokracja – najwybitniejsi reprezentanci narodu niezależnie od ich pochodzenia socjalnego. Lecz jej stałym elementem jest szlachta i warstwa („klasa”) rolników. Arystokracja nie jest zamkniętą grupą społeczną, uzupełniają ją inne warstwy społeczeństwa. Występuje jako klasokracja – władza najwybitniejszych reprezentantów wszystkich klas i stanów społecznych i w ten sposób zabezpiecza spójność narodu i zaprzecza burżuazyjnemu parlamentarystyce, socjalizmowi i nacjonalizmowi, które go dzielą według oznak partyjnych, klasowych i etnicznych. W odróżnieniu od koncepcji Doncowa warstwa przewodnia (u Lipińskiego arystokracja) nie jest powiązana wyłącznie z ukraińską etnicznością, lecz raczej z państwowością. Czynniki terytorialny odgrywa dla arystokracji istotniejszą rolę niż czynnik narodowościowy. Więc Ukraina powinna stać się wspólną ojczyzną dla ludzi różnych narodowości, wyznania, pochodzenia społecznego połączonych przywiązaniem do rodzimej ziemi, występujących solidarnie w intencji jej dobra. W całości to wszystko w koncepcji Lipińskiego tworzy naród (nacja)¹⁸. Podsumowując, można stwierdzić, że Lipiński odrzucał tak demokratyczne, jak i totalitarne modele państwa. Zaprezentowany model państwa w formie konstytucyjnej „klasokratycznej pracowniczej monarchii” miał spoić lud Ukrainy niezależnie od pochodzenia socjalnego lub etnicznego, wykształcić poczucie solidarności¹⁹.

Własną wizję modelu państwa ukraińskiego miał klerykalny nurt ukraińskiego konserwatyzmu. Należy tu wymienić jednego z jego ideowych przywódców Osypa Nazaruka (1883–1940). Jakiś czas należał do ruchu hetmańskiego, był zwolennikiem monarchiczno-hetmańskiego ustroju, ale w połowie lat 20. XX w. zbliżył się ze środowiskiem grecko-katolickiego kleru i stał ideowym przywódcą partii Ukraińska Ludowa Odnowa. Odrzucał nacjonalizm Doncowa w jego skrajnych przejawach, krytykował go za to, że pragnie zamienić zasady chrześcijańskiej religii i prowadzi do demoralizacji społeczeństwa²⁰.

Wasył Kuczabski (1895–1945) generalnie podzielał poglądy Lipińskiego, to znaczy ukraińskiego monarchizmu. Za jedną z przyczyn upadku państwowości ukraińskiej w latach 1917–1920 uważał brak tradycji politycznych w środowisku ukraińskiej demokracji, doświadczenia politycznego i kultury politycznej w ogóle. Kuczabski uważał, że państwo jest przede wszystkim produktem duchowości społeczeństwa, a nie jego organizacji technicznej, i że nie z każdym narodem można zbudować państwo. Tworzenie monarchicznego hetmanatu, jego zdaniem, będzie miało pozytywne konsekwencje, ponieważ zapewni stabilność ustroju państwowego, rozchwianego rewolucją i zagwarantuje zewnętrzne

¹⁸ В. Липинський, *Листи до братів-хліборобів*, s. 387.

¹⁹ Zob. Б. Л. Кухта, *3 історії української політичної думки*, Київ 1994, s. 272.

²⁰ *Про затроєння нації*, „Нова зоря” 1934, 18 січня, s. 1-2.

niebezpieczeństwo. Według niego, państwo nie powinno pełnić roli „batu Bożego”, a być instytucją porządku etycznego, prawo zobowiązuje go do pełnienia wobec swoich obywateli obowiązku pieczołowitego opiekuna i sprawiedliwego sędziego²¹. Państwo ukraińskie może powstać na tradycjach konserwatywnych, nosicielami których będzie warstwa przewodnia, czyli arystokracja, która posiada odpowiednie kwalifikacje. Właśnie tego brakowało w latach 1917–1920. Elitarność W. Kuczabski traktował nie jako wyższość w sensie pochodzenia, usytuowania materialnego, statusu społecznego, lecz gotowość i zdolność elity do brania odpowiedzialności, posiadania niezbędnych intelektualnych, moralnych i psychicznych cech lidera²². Wskazywał na duże znaczenie sił zbrojnych w procesie budowania państwa, ponieważ w militarystyce najwidoczniej utrwalają się takie szlachetne cechy osobowości, jak podporządkowanie prywatnego egoizmu interesom społeczeństwa, ofiarność, odporność. Stąd wnioskował, iż jedynie przewrót wojskowy umożliwi Ukrainie tworzenie niepodległej państwowości.

Konserwatywną koncepcję reprezentował zachodnioukraiński historyk Stepan Tomaszewski (1875–1930). Winę za porażkę ukraińskiej rewolucji lat 1917–1920 przypisywał inteligencji, która wówczas stała na jej czele. Uważał, że postępowała źle, ponieważ była wychowana na utopijnej, wręcz ślepiej wierze we wszechmocność postępu i próbowała ją zrealizować, burząc tradycyjne wartości, a nie je chronić i wzbogacając spuściznę tradycji państwowości ukraińskiej. Za jedną z najważniejszych przyczyn klęski ukraińskiej państwowości okresu 1917–1920 uważał próbę tworzenia jej według modelu demokratycznej republiki, który nie miał na Ukrainie trwałej tradycji i nie był w stanie skonsolidować społeczeństwa i kreować wspólnej idei narodowej. Wprawdzie nie odrzucał go zupełnie, ale uznawał, iż republikański model państwa można zrealizować warunkiem, że powstanie drogą ewolucyjną państwa monarchicznego najbardziej sprzyjającego wzmocnieniu autorytetu instytucji państwa, stłumienia chaosu i wewnętrznych waśni między stanami i ich przywódcami²³. Ponieważ S. Tomaszewski w 1925 r. powrócił do Lwowa i kontynuował pracę dziennikarską i naukową w Rzeczypospolitej, był skłonny w ówczesnych realiach zaakceptować koncepcję autonomii ziem ukraińskich pod rządami innych państw i kształcenie Ukraińców z wykorzystaniem praktycznych doświadczeń dla przyszłej pracy państwowotwórczej²⁴.

Ciekawie przedstawia się reakcja głowy URL na wychodźstwie Symona Petlury wobec sformułowanych koncepcji opozycyjnych do jego środowiska działaczy prawicowych. Przez swoją przedwczesną tragiczną śmierć w 1926 r. nie zdążył poddać ich gruntownej analizie. Tym niemniej w obszernym arty-

21 В. Кучабський, *Отверта відповідь польському консерватистові*, Львів 1931, s. 116-117.

22 І. Вдовичин, *Свобода особи в правій українській політичній думці (20-30 рр. XX ст.)*, s. 400.

23 В. А. Потульницький, *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*, Київ, 1992, s. 154.

24 С. Томашівський, *Історик. Політик. Публіцист: Зб. статей*, Львів (б.р.), s. 9.

kule z 1921 r. *Współczesna ukraińska emigracja i jej zadania* pisał, że ich twórcy „zamykają się w wąskich ramach niewitalnej doktryny, pragnąc narzucić ją społeczności, której jest krępująco w nich się znajdować, bowiem życie wymaga... nie martwych formuł i tępego małpiarstwa zbankrutowanych metod, a czujnego reagowania na nowe zmienne żądania i potrzeby”²⁵.

Modele ustrojów państwowych przyszłej niepodległej Ukrainy sformułowane przez środowiska polityków prawicowych odzwierciedlały z jednej strony rozczarowanie demokratycznym modelem państwowości, z drugiej zaś strony były świadectwem nasilających się w międzywojennej Europie nurtów totalitarnych i autorytarnych, którym udało się ustabilizować sytuację gospodarczą i polityczną w swoich państwach. Prawicowi politycy obarczali przywódców z lat 1917–1920 tym, że nie potrafili utrwalić już odrodzonego państwa, wręcz mu zaszkodzili. Prawicowe ukraińskie środowiska nie były jednolite w sensie tworzenia ściśle określonej formy ustrojowej niepodległej Ukrainy, tym niemniej solidarnie zwalczały idee liberalnego demokratycznego państwa.

Bibliografia

- Bagan O., *Pomiž mistikoú i politikoú (Dmitro Doncov na tli ukraïns'koï političnoï istorii 1-i polovini XX st.)*, [w:] D. Doncov, *Tvori*, t. 1. *Geopolitični ta ideologični praci*, L'viv 2001 // Бaгaн O., *Пoмiж мiстикою i полiтикою (Дмитро Дoнцoв нa тлi укpaїнськoї полiтичнoї истoрiї 1-ї пoлoвини ХХ ст.)*, [w:] Д. Дoнцoв, *Твoри*, т. 1: *Гeoпoлiтичнi тa iдeoлoгiчнi пpaцi*, Львiв 2001.
- Bagan O., *Pomiž mistikoú i politikoú: Dmitro Doncov na tli ukraïns'koï političnoï istorii 1-i pol. XX st.*, Kiiв 2008 // Бaгaн O., *Пoмiж мiстикою i полiтикою: Дмитро Дoнцoв нa тлi укpaїнськoї полiтичнoї истoрiї 1-ї пoл. ХХ ст.*, Кiiв 2008.
- Вачина-Ваčинс'кij Ё., *Šodennik iz Ženevi*, [w:] *Žittâ i smert' polkovnika Konoval'câ*, L'viv 1993 // Бaчинa-Бaчинський Ё., *Щoдeнник iз Жeнeви*, [w:] *Життя i смeрть пoлкoвникa Кoнoвaльця*, Львiв 1993.
- Dokumenti i materiali z istorii Organizacii Ukraïns'kih Nacionalistiv. Dokumenti Komisii Deržavnogo Planuvannâouin (KDP OUN)*, uporađ. O. Kučeruk, Ŭ. Čerčenko, t. 7, Kiiв 2002 // *Документи i мaтepiали з истoрiї Oрганiзaцiї Укpaїнських Нацiоналiстiв. Документи Комiсiї Дeржaвнoгo Плaнувaння OУН (КДП OУН)*, упoрaд. O. Кучepук, Ю. Чepчeнкo, т. 7, Кiiв 2002.
- Doncov D., *Duh našoï давнини, Mûnhen–Monreal* 1951 // Дoнцoв Д., *Дyx нaшoї дaвнини*, Мюнхeн–Мoнрeаль 1951.
- Doncov D., *Nacionalizm*, L'viv 1926 // Дoнцoв Д., *Нaцiоналiзм*, Львiв 1926.

²⁵ С. Петлюра, *Сучасна українська еміграція та її завдання*, [w:] С.В. Петлюра, *Статті*, упоряд. О. Климчук, Київ 1993, s. 238.

- Doncov D., *Pans'ko-mužic'kij centavr i neomonarhizm*, „Literaturno-naukovij vistnik” 1925, nr 4 // Донцов Д., *Пансько-мужицький центавр і неомонархізм*, „Літературно-науковий вістник” 1925, nr 4.
- Doncov D., *Pidstavi našoi politiki*, Viden' 1921 // Донцов Д., *Підстави нашої політики*, Відень 1921.
- Gavriliiv I., *Zahidna Ukraïna u 1921–1941 rokah: naris istorii borot'bi za deržavnist'*, L'viv 2012 // Гаврилів І., *Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність*, Львів 2012.
- Kentij A., *Narisiz istorii Organizacii ukraïns'kih nacionalistiv (1929–1941)*, Kiiiv 1998 // Кентій А., *Нариси з історії Організації українських націоналістів (1929–1941)*, Київ 1998.
- Kentij A., *Ukraïns'ka vijs'kova organizaciâ (UVO) v 1920–1928 rokah: korotkij naris*, Kiiiv 1998 // Кентій А., *Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 роках: короткий нарис*, Київ 1998.
- Kniš Z., *Narovni krila!*, Toronto 1970 // Книш З., *На повні крила!*, Торонто 1970.
- Konovalec' Ê., *Priičinki do istorii ukraïns'koï revolúciï*, Praga 1928 // Коновалець Є., *Причинки до історії української революції*, Прага 1928.
- Konstitucijni osnovi Ukraïns'koï Deržavi u svitli programovih zasad get'mans'kogo ruhi* // Конституційні основи Української Держави у світлі програмових засад гетьманського руху, <http://uncp.soskin.info/material.php?pokaz=606>
- Kučabs'kij V., *Otvvertavidpovid' pol'skomi konservatistovi*, L'viv 1931 // Кучабський В., *Отверта відповідь польському консерватистові*, Львів 1931.
- Kuhta B.L., *Zistorii ukraïns'koï političnoï dumki*, Kiiiv1994 // Кухта Б.Л., *З історії української політичної думки*, Київ1994.
- Lipins'kij V., *Listi do brativ-hliborobiv pro ideï i organizacii ukraïns'kogo monarhizmu*, Viden' 1926 // Липинський В., *Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму*, Відень 1926.
- OUN v svitli postanov Velikih Zboriv, Konferencij ta inših dokumentiv z borot'bi 1929–1955 r. (Zbirnik dokumentiv)*, Vidannâ Zakordonnih Častin OUN 1955 // *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірник документів)*, Видання Закордонних Частин ОУН 1955.
- Petlûra S., *Sučasna ukraïns'ka emigraciâ ta ii zavdannâ*, [w:] Petlûra S.V., *Statti*, uporâd. O. Klimčuk, Kiiiv 1993 // Петлюра С., *Сучасна українська еміграція та її завдання*, [w:] С.В. Петлюра, *Статті*, упоряд. О. Климчук, Київ 1993.
- Potul'nic'kij V.A., *Īstorîâ ukraïns'koï politologii (Koncepčii deržavnosti v ukraïns'kij zarubižnij istoriko-političnij nauci)*, Kiiiv1992 // Потульніцький В.А., *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*, Київ 1992.
- Pro zatroënnâ nacii*, „Novozorâ” 1934, 18 sičnâ // *Про затроєння нації*, „Нова зоря” 1934, 18 січня.
- Rimarenko Ū., *Lipins'kij V' âčeslav*, [w:] *Mala enciklopediâ etnoderžavoznavstva*, red. Ū.Ī. Rimarenko, Kiiiv 1996 // Римаренко Ю., *Липинський В'ячеслав*, [w:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, ред. Ю.І. Римаренко, Київ 1996.

- Scibors'kij M., *Naciokratiâ*, Pariž 1935 // Сціборський М., *Націократія*, Париж 1935.
- Sosnovs'kij M., *Dmitro Doncov: političnij portret*, N'ù-Jork, Toronto 1974 // Сосновський М., *Дмитро Донцов: політичний портрет*, Нью-Йорк, Торонто 1974.
- Tomašivs'kij S., *Īstorik. Polītik. Publicist: Zb. statej*, L'viv (b.r.) // Томашівський С., *Історик. Політик. Публіцист: Зб. статей*, Львів (б.р.).
- V'áčeslav Lipins'kij – *ideolog ukraїns'kogo deržavotvorennâ*, Zb. nauk. prac', red. V. Āroš, Luc'k 2001 // Вячеслав Липинський – *ідеолог українського державотворення*, Зб. наук. праць, ред. Б. Ярош, Луцьк 2001.
- V'ätrovič V., *Problemi formuvannâ idejno-programovih zasad ukraїns'kogo vizvol'nogo ruhu 1920-1950-h rr.*, [w:] *Ukraїns'kij vizvol'nij ruh*, L'viv 2007, Zb. 9 // В'ятрович В., *Проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920–1950-х рр.*, [w:] *Український визвольний рух*, Львів 2007.
- Vdovičín Ī., *Svoboda osobi v pravij ukraїns'kij političnij dumci (20-30 rr. XX st.)*, Īvano-Frankivs'k 2010 // Вдовичин І., *Свобода особи в правій українській політичній думці (20-30 рр. XX ст.)*, Івано-Франківськ 2010.
- Zajcev O., *Ukraїns'kij integral'nij nacionalizm (1920–1930-ti roki)*, Kiiv 2013 // Зайцев О., *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, Київ 2013.
- Zajcev O.Ū., *Nacionalizm i nacional'na demokratīâ: problemi konfliktu (1920–1930-ti rr., „Sučasnist'” 1994, nr. 2* // Зайцев О.Ю., *Націоналізм і національна демократія: проблеми конфлікту (1920–1930-ті рр., „Сучасність” 1994, nr. 2*.

STRESZCZENIE

Model państwa ukraińskiego w koncepcjach prawicowych środowisk politycznych okresu międzywojennego

Porażka państwowości ukraińskiej z okresu rewolucji 1917–1920 spowodowała głęboki kryzys ideologiczny w środowiskach polityków ukraińskich. Znalazło to odbicie w nasilającej się krytyce liberalno-demokratycznej części prawicowo-radykalnych i konserwatywnych ugrupowań. Wypracowane projekty modeli ustroju państwowego przyszłej niepodległej Ukrainy z jednej strony odzwierciedlały rozczarowanie demokratycznym modelem państwowości, która zaszkodziła jej utrwaleniu w latach 1917–1920, zaś z drugiej – wskazywały na wzrost sympatii wobec totalitarnych i autorytarnych reżimów międzywojennej Europy, którym udało się osiągnąć stabilizację w życiu społecznie-politycznym oraz gospodarczym w swoich państwach. Ukraińskie środowiska prawicowe nie sformułowały jednolitej wizji ustroju państwowego niepodległej Ukrainy. Ukraina miała przyjąć ideę „etniczną”, czyli przeobrazić się na państwo jednonarodowe w drodze asymilacji mniejszości narodowych. Miało to być państwo totalitarne i unitarne, co jednak nie eliminowało istnienia samorządu terytorialnego i ograniczonej decentralizacji. Za najbardziej odpowiedni wzór dla naśladowania brano model państwa faszystowskiego we Włoszech. Inny kierunek prawicowych środowisk politycznych reprezentowały konserwatywne i klerykalne

nurty. Udowodniały, iż optymalne dla Ukrainy będą formy ustroju wcześniejsze, a za najbardziej stosowny model uważały monarchię. W ich myśli państwo ukraińskie powinno być dziełem nie tylko Ukraińców, lecz wszystkich narodowości (jak i warstw społecznych), które uważały za swoją ojczyznę oraz manifestowały bezwzględną lojalność wobec niego. Konserwatywni politycy ogromne znaczenie zwracali na czynnik militarny w procesie państwowotwórczym. Wpływało to z doświadczeń historycznych państwa ukraińskiego z krótkotrwałego okresu niepodległości lat 1917–1920, który udowodnił, że brak potężnych własnych sił zbrojnych przyczynił się do jego upadku. Prawicowe ukraińskie środowiska nie były zgodne co do określonej formy ustrojowej niepodległej Ukrainy, tym niemniej solidarnie zwalczały idee liberalnego-demokratycznego państwa.

SUMMARY

The Model of the Ukrainian State in the Concept of the Right-wing Political Environment of the Interwar Period

The defeat of Ukrainian statehood during the national revolution of 1917–1920 caused a deep ideological crisis among Ukrainian politicians. This manifested itself in increasing criticism of the democratic-liberal wing by right-wing radical and conservative groups. Their models of the state system of independent Ukraine reflected frustration with the democratic model of statehood, which they believed created obstacles for state development in 1917–1920. On the other hand, these models demonstrated the strengthening of sympathies with totalitarian and authoritarian regimes in interwar Europe and their social, political, and economic life. Right-wing Ukrainian political circles did not form a single view on the form of government in Ukraine, but jointly rejected the idea of a liberal democratic state. According to right-wing radical politicians, the Ukrainian state should have been based on the “ethnic” idea, which meant transforming it into a mono-national state through the assimilation of national minorities. In the form of government, it would be a totalitarian and unitary state, which, however, did not exclude the existence of local self-government and limited decentralization. Fascist Italy was taken as the most appropriate model to follow. Another direction of right-wing political forces was represented by conservative and clerical groups. They held the view that the optimal forms of government were those that Ukraine had already had in its history and considered monarchy as the most appropriate. The Ukrainian state was to be the work of not only Ukrainians, but all nationalities (as well as all social strata), who considered it their homeland and showed absolute loyalty to it. Conservative politicians paid great attention to the military factor in state formation. This came from the historical experience of the existence of the Ukrainian state in the period 1917–1920, which showed that the lack of powerful armed forces led to its defeat.